

hoteli s tem vzbujati videza, da so Kossackova kronološka razmišljanja središčni del knjige. Zelo dragocen del so in prepričani smo, da ga bo srednjeevropska halštatska kronologija tudi sprejela, toda podobno kot katalog so le v službi obeh središčnih poglavij, ki smo ju na kratko zarisali na začetku naše ocene.

Središčni poglavji sta novi po metodi in rezultatih. Tu je prvič uspel moderen poskus, priti do širših rezultatov po imanentnih poteh prazgodovinske arheologije. Pri tem je avtor seveda uporabljal vrsto pomožnih ved, od paleobotanike in geologije pa do primerjav z zgodovinskimi epohami in teoretičnih ugotovitev moderne gospodarske zgodovine in sociologije. S tem so bila hvaljevredno prekoračena vrata prazgodovinske arheologije v tradicionalnem smislu, kjer gre pogosto vse bolj le za prikaz razširjenosti in starosti posameznih arheoloških oblik. Doslej so bili vsi taki prehodi neuspeli ali pa so se celo postavljali v službo dnevne politične ideologije, za kar imamo primer prav v Nemčiji (na primer Reinerth in njegova šola). Kossackov prehod v zgodovino in kulturno zgodovino je drugačne narave. Predvsem ga je napravil avtor, ki do natankosti pozna gradivo svoje vede in se docela tudi zaveda po naravi dane nezadostnosti arheoloških virov. Avtor je Merhartov učenec in je ves prežet s kritičnostjo in metodo šole. Vendar je tudi samostojen iskalec novih poti, ki čuti, da je pozitivistični oklep zgolj zgodovine materiala mogoče predreti in da ga je treba predreti. Seveda s tem pogosto stopiš tudi iz pozitivnih tal v hipotezo. Mislim, da je treba tvegati tudi to, saj je lahko hipoteza znanstveno plodnejša kot cela vrsta pozitivnih ugotovitev, ki se gibljejo na meji že znanega. Nemogoče je, da bi na tem mestu posamezna Kossackova izvajanja podvrgli podrobni kritiki, čeprav bi vsaka po svoje zaslužila podrobno obravnavo. Vrsta Kossackovih izvajanj nas prepriča, čeprav niso izpeljana na arheološko običajen način. Omenimo le duhovito in odlično napisana razpravljanja o konjski opremi, vozu, bojni opremi in bojni tehniki itd. V drugih seveda zopet bolj občutimo hipotetičnost, ki je pogosto pogojena po stanju raziskav, včasih pa že tudi po omejenih možnostih arheološke metode same po sebi. Pa tudi v takih primerih ne moremo avtorju odreči duhovite bistroumnosti in razgledanosti. Pikolovec bi lahko naštel tudi kake manjše pomanjkljivosti, n. pr. nepopolnosti v kartah razprostranjenosti. Toda take pomanjkljivosti tako rekoč nikoli ne spremenjajo teze, ki jo avtor želi z določeno karto pokazati. To se ponavlja še pogosto. Neredko čutimo, da ima avtor za svoje trditve v gradivu premalo dokazov in vendar je njegova teza notranje verjetna in vredna nadaljnjega raziskovanja.

Kossackova knjiga tako na eni strani združuje vse pozitivnosti Merhartove šole, na drugi pa že odpira pota v novo. Knjiga sama je že dragocen prispevek novih prizadevanj, prepričani pa smo lahko, da bo še dolgo ostala živa pobuda na tej novo odprti poti tudi za raziskovalca jugovzhodnoalpske halštatske kulture.

Stane Gabrovec

Karl Kromer, *Das Gräberfeld von Hallstatt. Mit Beiträgen von W. Ehgartner, A. Kloiber, F. Morton und F. Stroh. Association Internationale d'Archéologie classique. Monographie I. Sansoni-Firenze 1959. Textband, (XVI) + 225 + (V) str., 45 tabel, 151 slik, 10 kart, 1 priloga. Tafelband. 260 tabel, 1 priloga.*

Pred več kot 100 leti, od 1846 do 1863, je izkopal rudniški mojster J. G. Ramsauer v bližini solnega rudnika nad Hallstattom okoli 1000 prazgodovinskih grobov. S tem je bila dana mogočna vzpodbuda za nastanek prazgodovinske vede: kajti v tem času so bili v znanosti pojmi bronaste in železne dobe le še bolj mitološki in ne znanstveni, njuna starost pa je bila še celo zagrnjena v temo. Enajst let po končanih Ramsauerjevih izkopavanjih je Hans Hildebrand prvič znanstveno orisal pojem halštatske dobe in kulture, ki je danes trden in osnovni pojem srednjeevropske arheologije. Ko imamo sedaj pred seboj zbrano celotno gradivo, lahko tudi rečemo, da je bil srečno izbran in da v njem ni izražena le muhavost naključja.

Ramsauer je bil prvi, ki se mu mora Hallstatt zahvaliti za svoje ime. Druga sta Hildebrand in Sacken. Hildebrand je iz tega lokalnega imena naredil znan-

stveni pojem, Sacken pa je prvi obširneje objavil gradivo, ki je do sedanjega kataloga bila edina publikacija materiala. Tretji v tej vrsti je bil Hoernes, ki je Ramsauerjevo delo na terenu dopolnil z inventarizacijo v muzeju (sedem let je trajala inventarizacija!) in ga s tem za vedno znanstveno obvaroval pred usodo toliko drugih zbirk, ki so bile v tem času izkopane, poleg tega pa je dopolnil tudi Hildebranda, s tem da je pojem halštatskega časa in kulture vsestransko znanstveno izpopolnil in poglobil, tako da v bistvu še tudi mi uporabljamo njegova dognanja. Kot četrti se je enakovredno postavil v to častitljivo vrsto K. Kromer z izdajo kataloga, ki ga na tem mestu ocenjujemo.

Kromerjeva zamisel kataloga sloni na dvojnih podstavkah: prvič naj bo katalog dokončna objava gradiva, iz katerega bo odslej lahko vsak raziskovalec tega obdobja dobil vse podatke, ki mu jih grobišče lahko dá, in drugič naj katalog vendarle pokaže, da Hallstatt ni le neki suh znanstven pojem, ampak da predstavlja res enkratno zbirko tvornosti prazgodovinskega človeka, ki se lahko, če smem uporabiti Kromerjeve ustmene besede, »mirno merijo tudi z grško in rimsko antiko«. Zaradi druge avtorjeve težnje je postal katalog tako po svojem formatu kot po obsegu monumentalen, ne pa najbolj praktičen za vsakdanje delo. To najbolj vidimo, če primerjamo Kromerjev katalog s katalogom k Müller-Karpejevi Kronologiji žarnih grobišč. V Müller-Karpejevem delu je zrisano približno še enkrat več gradiva kot v Kromerjevem in vendar je še vedno praktičnejši od Kromerjevega, ki je tako zaradi svoje teže kot obsega dokaj nepriročen. Na drugi strani pa lahko Kromerja tudi razumemo: Hallstatt je res enkrat in naj bo enkrat že po zunanji monumentalnosti tudi njegov katalog!

Risarsko stran kataloga je izdelal W. Strasil (z izjemo 135 grobov iz Deželnega muzeja v Linzu, ki jih je zrisal W. Pertlwieser) z večšo roko in z željo, dati katalogu poleg dokumentacijskega tudi monumentalen učinek. Oboje mu je uspelo, čeprav bi lahko imeli glede dokumentacije tudi nekaj pripomb. Preseki zapestnic včasih niso zrisani oziroma so tako, da ne vemo, ali gre za votle ali polne zapestnice. Nekateri so nerazumljivo veliki in v obliki, kot n. pr. tab. 109, 6, gotovo napačni. Zdi se nam, da je to nastalo, ker je Strasil večkrat namesto profila hotel pokazati razgrnjeno zapestnico, ni pa to vedno najbolj jasno, niti nima tak razviti profil pravega smisla. Včasih bi si sploh morda želeli še več presekov. Na tem mestu naj tudi omenimo, da je navadno v primeru dveh več ali manj enakih predmetov narisani le eden, n. pr. pri zapestnicah, fibulah očalarkah in še kdaj. Samo na sebi je to krajšanje dela razumljivo, vendar ni izvedeno dosledno. Navadno je na podlagi Hoernesove inventarizacije. Če je dal Hoernes dva predmeta pod isto inventarno številko, je podana tudi le ena risba, sicer sta pa obe. To bi pa moralo biti označeno tudi na risarski tabeli (na primer z 2-krat), tako da bi bili že iz samega risarskega kataloga poučeni o stvarnem stanju. To je važno zaradi tega, ker vedno bolj postajajo moderni katalogi grajeni predvsem na optičnem efektu, kar je nujno za obvladanje tako ogromnega gradiva, kot ga danes mora obvladati prazgodovinski arheolog, medtem ko opisi sami skoraj popolnoma izginjajo, s tem da je snov, iz katere je izdelan predmet, že tudi označena na tabeli, vse drugo pa je razvidno iz risbe in merila. Ta optični efekt motijo tudi taki resda izjemni primeri, kadar imamo en grob na dveh tabelah, ki si ne sledita (n. pr. grob 299 na tab. 47 in 49, 12—16). Vse to pa so seveda malenkosti nasproti res preciznemu risanju — če kontrolirate mere, navedene v katalogu, z risbo, se ujemajo do milimetra! — in grafično odlični izvedbi. Senčenje daje risbam predvsem izvendokumentarne kvalitete, ki se dobro skladajo s konceptom tako reprezentativnega kataloga, za samo znanstveno stran pa je v tej bujnosti nepotrebno ali včasih celo škodljivo. Odlična pa je misel, da je kataloški zvezek izdan v mapnih listih.

Kromer daje v kataloškem delu tekstnega zvezka najprej opis grobov z lego predmetov, nato pa še originalni Ramsauerjev zapisnik. Kolikor se ostali zapisniki ne skladajo z originalom, podaja tudi te. Takoj za tem ugotovi tudi druge razlike z današnjim stvarnim stanjem v zbirki. Kritična objava grobnih zapisnikov je nadvse dragocena in moramo biti Kromerju hvaležni, da se je odločil zanjo in jo tudi tako kritično izvedel. Katalog bo nedvomno še vir nešteti

študij in vsi raziskovalci bodo avtorju hvaležni, da je objavil tudi zapisnike, ki bodo pri iskanju marsikaterih rešitev in tez bistvene važnosti. Isto velja tudi za objavo Engelovih grobnih risb. Sam opis predmetov je pravilno skrajšan na minimum in je razširjen le v primerih stvarne potrebe.

Če je Kromer v uvodu sam poudaril, da želi biti katalog predvsem objava materiala brez znanstvene obdelave, se s tem seveda ni odrekel vsem znanstvenim interpretacijam, le da jih je omejil na vprašanja, na katera se dá odgovoriti z gradivom grobišča, ki ga objavlja katalog, in z arhivom izkopavanj. Tako podaja Kromer zgodovino izkopavanj (str. 6—12), pregled terenskih zapisnikov in izkopavanj (str. 12—15), način pokopa (str. 15—18), horizontalno stratigrafijo grobišča (18—23) in končno kronologijo grobišča s 13 tabelami značilnega gradiva za posamezne časovne enote (str. 23—28). W. Ehgartner in A. Kloiber obdelujeta skromno preostali antropološki material, ki je ohranjen večinoma na Dunaju, delno pa tudi v Linzu in samem Hallstattu. Vse uporabno antropološko gradivo je tudi podano v odličnih fotografijah. Geografski položaj Hallstatta je orisal F. Morton, ravnatelj muzeja v Hallstattu, za tako resno znanstveno knjigo vse preveč s klicaji in v stilu turističnega prospekta. Odlični pa so fotografski posnetki, ki kažejo situacijo grobišča in mesta ob jezeru. Vsekakor se ima Hallstatt zahvaliti za svojo vlogo solnim rudnikom in trgovini s soljo, zato v Mortonovem opisu pogrešamo tudi orisa prazgodovinskih poti, po katerih se je opravljala trgovina.

Kromer je tudi v znanstveni interpretaciji, čeprav ni niti mogla niti hotela iti v širino in preko zahtev strogega kataloga, prinesel nova spoznanja. V poglavju Način pokopa je treba omeniti Kromerjevo kritično obravnavo »delnih sežigov«, ki jih je avtor, gotovo pravilno, odklonil. Popolnoma novo je poglavje o horizontalni stratigrafiji (Anlage und innere Ordnung des Gräberfeldes), kjer je z modernimi metodami horizontalne stratigrafije skušal reševati tako kronološke kot sociološke probleme. Hallstatt z velikim številom grobov, od katerih ima žal le prva skupina svoj načrt, se naravnost ponuja za tako analizo. Odgovor je dosti zamotan, to se pravi, da ne moremo kar pokazati na najstarejši del grobišča in nato na smeri, v katerih se je grobišče v poznejših časih širilo. Stanje je dejansko dosti bolj komplicirano, pri čemer pa je Kromerju vendarle uspelo ugotoviti neke zakonitosti, ki se kažejo v razporeditvi skeletnih in žganih grobov, kakor tudi v razporeditvi knežjih grobov z orožjem starejšega in mlajšega tipa. Kromer je tudi ponovno kritično pretresel vprašanje moških in ženskih grobov in zavrgel Hoernesovo misel, da bi bili vsi grobovi brez orožja in z okrasom ženski. To delno drži, vendarle bo po vsem videzu treba računati z večjim številom ženskih grobov, kot je pripravljen verjeti Kromer. Verjetno so v gradivu še preciznejše možnosti za razločevanje moških in ženskih grobov, pri čemer pa ne bomo smeli gledati statično, to se pravi, da se ni spreminjal samo predmet sam, ampak se je spreminjala tudi moda kot taka. Tako so si moški spenjali svoja oblačila v starejšem halstatu z iglo in šele v mlajšem začno uporabljati tudi fibulo. Takih skritih možnih kombinacij je v gradivu gotovo še več.

Kronološko je Kromer v glavnem pridržal Hoernesove ugotovitve. Važna novost je predvsem to, da je na podlagi novih Mortonovih izkopavanj podaljšal uporabo grobišča vse do leta 500, to je do začetka srednjelatske stopnje. Tako je sedaj Hallstatt razdeljen na tri časovne stopnje, pri čemer je Kromer tretjo najmlajšo stopnjo še ponovno razdelil na fazo grobov brez latenskega gradiva in na grobove z latenskim gradivom. Ta Kromerjeva ugotovitev je tudi za nas izredno važna, saj lahko na podlagi nje nedvomno tudi mi podaljšamo naš halštatski čas vse do Lt C stopnje, saj je gradivo iz tretje najmlajše stopnje v Hallstattu neposredno in najožje povezano z našim jugovzhodnim alpskim prostorom. S tem sta Hallstatt in jugovzhodni alpski prostor povezana tako na svojem začetku, kjer imamo v obeh prostorih še toliko žarnogrobiščnih usedlin, da moramo začetek postaviti pred Ha C v srednjeevropskem smislu, na drugi strani pa ga moramo tudi še podaljšati v čas srednjeevropskega zgodnjega latena, in sicer ne samo A stopnje, kot je to storil že Hoernes, ampak tudi B, kot je sedaj to storil Kromer za Hallstatt in avtor te ocene za Slovenijo (v Prazgodovini Gorenjske).

Ni pa šel Kromer v podrobnejša razloževanja (Ha C 1—2 in Ha D 1—3), ki sama na sebi res nimajo prehudih vrednosti, večkrat pa so koristna zato, da pomagajo podreti nekatera ustaljena mnenja, ki pa že ne drže več. Eno izmed takih bo pač tudi to, da bi bila skledasta čelada šmarješkega tipa mladohalštatska. Tudi gradivo iz Hallstatta dobro kaže, da jo lahko stavimo že v starejši halštatski čas, v tako imenovani Ha C 2 pa prav gotovo, cfr. le grob 25 iz Deželnega muzeja v Linzu (tab. 233, 1—7)! Celo tako standardno mladohalštatsko orožje, kot je bodalo, ne bo izključno le mlajše. V bistvu namreč ni vzroka, da ne bi smeli staviti n. pr. grob 462 b (tab. 77 in 78, 1) v Ha C 2 stopnjo. S tem se skladajo tudi nekatere novejša analize (cfr. W. Schüle, *Germania* 38, 1960, 1 s., in grob iz Sesto Calende s čelado sestavljenega tipa!). Jasno, da bodo zaradi tega ostala antenska bodala še vedno v bistvu karakteristično orožje mlajše halštatske stopnje, vendar dobimo tako prav v samem Hallstattu skoraj dokaz, da je antensko orožje žarnogrobiščne periode in antensko bodalo iz mlajše halštatske stopnje neke v zvezi, cfr. v tej zvezi tudi grob 500 (tab. 93, 1—5) iz Hallstatta, ki časovno gotovo ni daleč od groba 462 b. Na drugi strani pa je seveda tudi prav, da se je Kromer odrekel takim malo tveganim analizam in pustil govoriti gradivo samo, ne da bi že naprej vsiljeval svoje teze.

In v tem je vsekakor pomen tega kataloga. Res srečno naključje je, da poznamo iz tako zgodaj odkritega grobišča, katerega važnost je enkratna, tako razmeroma odlično dokumentacijo. S Kromerjevo izdajo je postala dostopna znanosti in prepričani smo lahko, da se s tem prava problematika Hallstatta šele odpira. Podobno kot je pred sto leti njegovo odkritje dalo ime celotnemu prazgodovinskemu obdobju, tako bo sedaj katalog s celotno objavljenim gradivom zmožen odpreti nove probleme in jih reševati. Kajti če pred sto leti pojem Hallstatta in njegove kulture sploh ni obstajal, stojimo tudi danes šele na pragu njegove celotne skrivnosti. Novi katalog nam bo pomagal bistveno naprej. O tem se že prepričamo, če samo prelistavamo tabele tega gradiva, ki stoji v tako bogatem razkošju na meji dveh kultur. To prelistavanje nas tudi prepriča, da je prav, da je dal Hallstatt celotnemu časovnemu obdobju svoje ime. Včasih smo mislili ob pogledu na naše Vače, da si je Hallstatt samo zaradi slučajne časovne prednosti uzurpiral ime, ki bi ga pravzaprav zaslužilo naše vaško najdišče, sedaj pa vidimo, da so to pretiravanja. Res pa je, da je Hallstatt tako rekoč brez zaledja, da stoji osamljen na meji dveh kulturnih prostorov in jemlje sedaj od zahoda, sedaj od jugovzhoda, sam izredno bogat, a vendar neke kulturno sterilne. Hallstatt je postojanka, ki raste iz industrijske in trgovske baze in ne iz prakorenin zemlje in njenih sadov kot naša domača ilirska kultura. S tem imamo v Hallstattu že prav moderne probleme tehničnih in industrijskih kultur. Toda za take probleme je naša prazgodovinska arheologija res morda še vedno premlada. Toda kup drugih enako važnih dejstev je, ki se nam odpirajo z izdajo Kromerjevega kataloga. To so sociološka, ki jih je Kromer sam že uspešno načel v *Arch. Austriaca* 24, 1958, in s tem samo jasno pokazal, da se avtor kataloga zaveda še mnogo drugih problemov, ki jih v katalogu samem še ni mogel načeti. To so kulturna, kjer nam je še točneje določiti delež zahodne halštatske kulture na eni in jugovzhodne in severnoitalske na drugi strani, kjer je treba še izluščiti tudi sam originalni prispevek našega najdišča halštatski kulturi. Predvsem pa je določiti mešanje teh različnih vplivov in njih menjave v posameznih časovnih obdobjih, saj se odkriva prav v takih premikih prava zgodovina.

Vsi avstrijski prazgodovinski arheologi po prvi svetovni vojni so čutili potrebo po katalogu Hallstatta in so ga več ali manj že pripravljali. Kromer je velikodušno pobudo mecenstva Mednarodne zveze za klasično arheologijo — *Association Internationale d'Archéologie classique* — takoj zagrabil in jo v rekordnem času dveh let uresničil. Seveda se je v tem kratkem času moral odreči marsikateri analizi, ki bi jo sicer gotovo še rad pridal. Toda pravilna je njegova misel, da je treba čimprej dati spregovoriti gradivu samemu. In to je s Kromerjevim katalogom dobro spregovorilo. Zaradi tega se tudi Kromerjevo ime enakovredno uvršča med že omenjeno četvorico velikih raziskovalcev Hallstatta.

Stane Gabrovce